

Булгакова Оксана (м. Київ)

Молодший науковий співробітник відділу історії України
другої половини ХХ ст. Інституту історії України НАН України.
УДК 94(477)35.072.2:-058.237«1956/1965»

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ УКРАЇНИ (СЕРЕДИНИ 1950-х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1960-х рр.) ЯК ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

В статті розглядаються окремі аспекти державної політики стосовно науково-педагогічної інтелігенції України в «хрущовський» період. З'ясовано, що науково-педагогічна інтелігенція займала важливе місце в політиці влади.

***Ключові слова:** науково-педагогічна інтелігенція, влада, державна політика, хрущовська «відлига».*

Проблема взаємовідносин інтелігенції і влади є доволі дискусійною. Якщо говорити про відносини митця і влади, усталеною є думка про наявність обов'язкової опозиційності художника до влади, яка вказує/ гарантує незаангажованість творчості та нівелювання, або ж зменшення впливу на неї з боку держави. Така система відносин може бути притаманна представникам деяких соціально-професійних груп інтелігенції, наприклад — літературно-мистецької. Відносини ж представників науково-педагогічної інтелігенції і влади мають свої особливості, адже викладачі виконують функції в соціумі притаманні лише їм, а саме — накопичення, збереження і передача знань, виховання і навчання молодого покоління, тобто формування майбутнього держави.

Відносинам інтелігенції і влади присвячені численні розвідки В. Даниленка¹, Г. Касьянова², О. Коляструк³, Т. Марусик⁴. Науково-педагогічна інтелігенція поставала в центрі уваги таких дослідників, як М. Кузьменко⁵, О. Прохоренко⁶ та інших, а деякі питання реформування вищої школи в період «хрущовської відлиги» розглянуто О. Сергійчук⁷. Проте, дане питання все ж не отримало достатньо повного висвітлення у науковій літературі.

В радянській літературі науково-педагогічні працівники подеколи розглядалися разом з науковцями, що деякою мірою ускладнює підрахунок кількісно-якісних показників безпосередньо викладачів, які працювали у даний історичний період. Можемо погодитися з думкою Є. Гришиної, що наукова інтелігенція — це особлива соціально-професійна група, що має насамперед вищу і післядипломну освіту, для якої

ідентифікація з наукою і науковим співтовариством лишається основою для формування життєвих сенсів і цілей⁸. Більше того, можемо це визначення проектувати і на науково-педагогічну інтелігенцію. Однак, функції в цих двох підгруп інтелігенції незважаючи на деякі спільні риси все ж відмінні. У подальшому ми розглядатимемо саме викладачів, тобто науково-педагогічну інтелігенцію. На нашу думку, доцільним буде використання поняття викладацька інтелігенція стосовно загалу науково-педагогічної інтелігенції. Деякі російські автори вживають термін — вузівська інтелігенція⁹.

Спочатку розглянемо основні показники наявності викладацької інтелігенції в Україні в зазначений період. Найбільша кількість вишів була розташована в Києві, Харкові, Одесі, Львові, Дніпропетровську. А тому, в цих містах зосереджувалася найбільша кількість науково-педагогічних працівників. На прикладі університетів можемо розглянути кількісний і якісний наукові показники викладачів¹⁰. Див. табл.

Таблиця

Кількісно-якісний склад викладачів університетів

Назва університету	Кількість професорів, докт. наук	Кількість доцентів, канд. наук	Кількість аспірантів
Київський ун-т	57	210	244
Харківський	43	221	201
Львівський	28	220	119
Одеський	15	153	82
Дніпропетровський	13	130	96
Чернівецький	12	112	67
Ужгородський	88		27

Як бачимо з даних таблиці, найбільша кількість докторів наук була у Київському, Харківському, Львівському університетах, тобто у великих промислових і культурних центрах республіки. У цих же вишах спостерігаємо і найбільшу кількість кандидатів наук.

З'ясуємо, яким чином відчувався вплив влади на зазначену кількість науково-педагогічної інтелігенції. Першим на що була звернута увага влади у цьому питанні, була ініційована в цей час реформа вищої школи. Так, у 1955 р. було створено Міністерство вищої освіти УРСР в підпорядкування якому були передані 58 внз із 134¹¹. Як зазначає С. Майборода, «це дало змогу організувати найбільш успішну підготовку кадрів, зменшити децентралізацію в керівництві вищою школою, упорядкувати

витрачання капітальних коштів, розподіляти науково-педагогічні кадри і навчально-методичні посібники»¹².

У цей період змінюється і загальна кількість викладачів внз. Якщо у 1955 році кількість викладачів у вишах України складала 19961 чол.¹³, то в 1964 році вона складала вже 36043 чол.¹⁴, що свідчить про її збільшення майже вдвічі. До речі, як свідчать статистичні дані в 1947 році кількість науково-педагогічних працівників складала лише 12686 чол.¹⁵ Але за десять років їх чисельність вже була — 22574 чол.¹⁶, що свідчить про їх істотне зростання. При цьому, кількість внз у зазначений період навпаки була зменшена зі 156 до 134.

Тобто, більш ніж уявно спостерігається динаміка збільшення кількісного складу науково-педагогічної інтелігенції. Однією з причин цього явища є, насамперед, зростання кількості студентства. Як зазначає Н. Хоменко, якщо на початку 1950-х рр. у вузах УРСР навчалися 153 тис. студентів стаціонару, то в кінці 1960-х рр. їх кількість виросла майже в два рази¹⁷. А між кількістю студентства і викладачів спостерігається пряма залежність. Іншим поясненням вказаної динаміки росту кількості науково-педагогічних працівників можна вважати ті завдання, які ставила перед вищою школою влада, а отже збільшення кількості викладачів мало на меті інтенсифікацію підготовки спеціалістів для зростаючих потреб народного господарства і культури країни¹⁸.

Якщо вести мову про кількісні показники науково-педагогічної інтелігенції по республіці в цілому, то вони були наступні: у 1959 р. у вишах України налічувалося 23280 викладачів. З них докторів наук — 827 чол., кандидатів наук — 8295 чол., решта викладачів — без наукових ступенів¹⁹.

Як вже зазначалося, викладачів вишів в статистичних документах зараховували до науковців. Звернемось до даних статистики для розгляду картини якісних показників. Отже, із загальної кількості науковців у 1960 р. — 46657 чол., налічувалося докторів наук — 1343 чол., а кандидатів наук — 13622 чол. Вчене звання професора мали — 1308 чол., доцента — 5892. Національний склад на 1960 р. — українці складала — 22523 чол., з них жінки — 6958 чол.

Не дивлячись на те, що кількісно-якісні показники науково-педагогічної інтелігенції в цілому зростали, кількість докторів наук все ж залишалася низькою. А тому, в цей період спостерігаються деякі спроби влади поліпшити якісні показники науково-педагогічної інтелігенції, направлені на покращення якісних характеристик, а саме — збільшення кандидатів і докторів наук у вишах.

Однією з найважливіших складових в житті та діяльності представників науково-педагогічної інтелігенції була партійність. Як стверджує

Віктор Крупина, дослідник історії України ХХ ст., — «Партійність викладачів була свідомством їх лояльності до влади, формою контролю за ними, а також чинником, який сприяв кар'єрному зростанню»²⁰. Відтак, переважна більшість представників вузівської інтелігенції були членами партії.

У даний період поширеним явищем у середовищі науково-педагогічної інтелігенції було сумісництво (робота викладачів в двох або більше вишах, або робота науковців НДІ у ВНЗ), якому влада чинила опір. Це в основному можна пояснити тим, що вчені Академії наук УРСР та інших НДІ отримували меншу заробітну плату, ніж викладачі вишів і часто переходили на викладацьку діяльність або суміщали наукову і викладацьку роботу. В окремих випадках згоду на сумісництво могло дати безпосередньо керівництво вишу або інституту. Щоб подолати це явище час від часу проводилися перевірки вишів на виявлення сумісників. Адже за традицією, що склалася, або стереотипом, людина сумлінно і з повною віддачею може працювати тільки на одній роботі. До того ж не всі, навіть видатні учені були здатні читати на високому педагогічному рівні лекції у виші.

Представників науково-педагогічної інтелігенції можна також виділити з інтелігенції і по характерних рисах, якими вони володіли. Як відзначає Г. Будник, типовими рисами науково-педагогічної інтелігенції радянської доби були: «Високий рівень освіти, колективізм, активна життєва позиція, пріоритет суспільних цінностей над особистими, патріотизм, відношення до праці як до моральної цінності, соціальний оптимізм»²¹. На нашу думку, цей зведений образ представника науково-педагогічної інтелігенції не є чимось сталим, він безумовно змінювався, доповнювався, але разом з тим він характеризував доволі точно представників даної соціально-професійної групи і хрущовського періоду. Не слід забувати, що університет або навчальний інститут — це ціла інфраструктура.

З метою вивільнення коштів в цей період була здійснена реорганізація вишів, їх перепрофілювання для потреб народного господарства. Прихід до влади М. Хрущова і розпочате суперництво із Заходом у сфері науки, освоєння космосу, нових технологій вимагали суттєвого збільшення кваліфікованих кадрів у країні. Крім того, розпочаті владою соціально-економічні реформи потребували значної кількості дипломованих спеціалістів. В цей час влада ініціювала проведення реформи вищої школи, яка полягала в реорганізації багатьох вишів, перепрофілювання їх для підготовки спеціалістів в нових умовах розгортання НТР. Ці кроки торкалися не тільки загальносоюзних змін, але й відбувались фактично у кожній республіці.

Помітні зміни передбачалося провести і в Україні. Реорганізацією передбачалося скоротити прийом студентів у виші міст Києва, Харкова, Львова та ін., на користь інших внз, а також частину з них перевести в інші міста. За рахунок об'єднання створювалися нові укрупнені виші для більш ефективного керування та кращої підготовки спеціалістів. Також відбувалася в цей період зміна профілю деяких вишів, їх розташування, структура і т. ін. Так, на базі трьох самостійно існуючих інститутів було відкрито Українську сільськогосподарську академію, яка в майбутньому стала потужним центром підготовки спеціалістів для сільського господарства країни, де працювали вчені світового рівня і створювали власні авторитетні наукові школи.

Пріоритетне становище в цей час займають представники інженерно-технічної інтелігенції, яка посідала важливе місце в політиці влади, оскільки мало місце величезне розгортання НТР, і розвиток науки й техніки отримав першочергове завдання. Саме з лав інженерно-технічної інтелігенції вийшли керівники різних рівнів, в тому числі і чиновники, що займали найвищі посади в державі. Натомість виші, які готували представників творчих професій, з 1963 року мали щорічно кількісно скорочуватись, через політику влади, яка декларувала, що в акторах, режисерах та інших творчих працівниках країна не має великої потреби²².

Проаналізуємо далі докладно умови роботи та життя науково-педагогічної інтелігенції у цей період. Незважаючи на помітне полегшення в роботі викладачів і науковців, гуманітарна сфера діяльності, а саме — мова, історія, філософія лишалися під пильним оком влади. В 1956 році постановою ЦК КПРС було запроваджено викладання у вишах політичної економії, діалектичного та історичного матеріалізму та історії КПРС, як окремих предметів. Однак, незважаючи на це, важливими змінами, що їх відчули викладачі були зміни самої атмосфери, в якій їм доводилося працювати. Представники науково-педагогічної інтелігенції в цей час отримали можливість, а особливо це стосувалося гуманітарної сфери, більш вільного вибору тем для наукових досліджень, зокрема в історичній науці, доступу до раніше засекречених архівних матеріалів, тощо.

Наступними кроками влади можемо вважати ініціативу покращення життєвого рівня представників науково-педагогічної інтелігенції, яка в цей час відчула зміни, що стосувалися її матеріального забезпечення. Так, була підвищена зарплатня викладачів, порівняно з повоєнним рівнем були покращені умови життя (поліпшення житлових умов). Це викликало навіть незадоволення в пресі. На шпальтах газет, зокрема йшлося, про деякі випадки невідповідності знань науково-педагогічних працівників їх званням. Крім того, сам М. Хрущов піддавав критиці науково-педагогічних працівників у сфері сільського господарства²³. Разом з тим, в цей час спостерігається ріст престижу професії викладача у суспільстві.

Серед інших змін, що включала реформа освіти в Україні і стосувалося викладачів, були й негативні. Зокрема, це — утиски української мови, посилена русифікація, що розпочиналася ще зі школи (закон про вибір батьками мови навчання для дітей 1959 р.) і плавно переходила у вищу школу, де вступні іспити приймалися виключно російською мовою.

Однак, у 1957 році через загрозу виключення УРСР з ООН саме через утиски української мови і відсутність у вищій школі кафедр історії УРСР, їх почали відкривати шляхом поділу існуючих кафедр історії СРСР. Зокрема, так відбулося в Харківському та Київському університетах, згодом — Одеському та Львівському. Все це плідно відобразилося на науковій роботі вишів. У цей період вийшла низка праць, а саме «Історія УРСР», а також «Нариси історії КПУ» та ін.²⁴ Важливою подією був вихід у 1959 році праці М. Марченка «Українська історіографія (з давніх часів до середини ХІХ ст.)», що мала величезне значення для того часу, навіть з огляду на назву праці. Характерною ознакою даного періоду було проведення дискусій при обговоренні змісту текстів наукових робіт, і як згадував викладач історичного факультету Харківського університету І. Рибалка, дискусії проходили переважно в науковому ключі, а не ідеологічному²⁵.

Далі послідовно розглянемо структуру реальних кроків влади, що вона здійснювала по відношенню до науково-педагогічної інтелігенції в цей історичний період. Як зазначалося вище, життя науково-педагогічної інтелігенції в цей час зазнавало істотних змін. Реформи, що проводились, були насамперед спрямовані на покращення якісного складу науково-педагогічних працівників, оскільки в цей період відчувався брак викладачів із вченими ступенями, особливо докторів наук. З одного боку, кількість викладачів зростала, а з іншого більше половини від усієї кількості науково-педагогічної інтелігенції не мали вчених ступенів і звань.

Аби змінити цю ситуацію в 1956 році було прийнято постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи покращення підготовки та атестації наукових та науково-педагогічних кадрів», згідно якої до аспірантури мали зараховувати осіб, що мали досвід практичної роботи. Це, на думку влади, мало покращити якісний склад науково-педагогічних працівників. Наступним кроком влади в цьому напрямку була конкурсна система на заміщення посад науково-педагогічних працівників, яка запроваджувалась з 1957 р. Проте, дуже часто ця система, маючи на меті відбір найбільш кваліфікованих кадрів, призводила до того, що конкурс на заміщення посад проводився формально, тобто він нібито оголошувався, але посаду у подальшому продовжувала займати та ж сама людина.

В 1959 році було прийнято закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в УРСР». У серпні 1962 р. також вийшла постанова ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР «Про заходи по подальшому поліпшенню, добору і підготовці наукових кадрів». Прийняття цих законів і постанов мало на меті суттєве покращення якісного складу науково-педагогічних працівників країни. Проте, як показало життя незважаючи на збільшення кількості викладачів в країні продовжував відчуватися брак спеціалістів вищої кваліфікації.

Однак, в цілому, життя науково-педагогічної інтелігенції України в цей період було насиченим і яскравим. Величезний вплив на її світогляд мав ХХ з'їзд КПРС. Тож після з'їзду, особливо після прийнятої 30 червня 1956 року постанови ЦК КПРС «Про подолання культу особи та її наслідків» перед вченими та викладачами відкрилися нові можливості для плідної та творчої роботи. Атмосфера лібералізації, яка запанувала в країні, сприятливо позначилася насамперед на розвитку гуманітарних наук. Вперше дослідники дістали доступ до низки архівних матеріалів сталінської доби. Більш різноманітною стала тематика досліджень. Що важливо, тепер на її визначення істотний вплив здійснювали самі вчені. Процес лібералізації радянського суспільства сприяв громадському пробудженню та національному відродженню в Україні.

Маємо підстави стверджувати, що в цей період науковці та викладачі країни почали плідно і з більшим натхненням працювати, створюючи наукові праці, що були відмічені авторською індивідуальністю. Значна частина виданої літератури становила значний теоретичний інтерес. Більш доступно і, порівняно зі сталінським періодом, вільно науковцям і викладачам стало працювати в архівах, було відкрито для користування ряд закритих архівних фондів, які до того зберігалися в спеціальних сховах. Менше стало адміністрування в науці, методів несумлінної критики, «наклеювання» ярликів, реабілітовано частину репресованих істориків, розширилось видання історичної літератури.

Важливою подією для історичної науки стало заснування «Українського історичного журналу», що почав виходити з 1957 року²⁶. На його сторінках публікувалися наукові статті, повідомлення, замітки з історії України, СРСР, КПУ і КПРС, загальної історії. Окрім цього, він містив інформацію про наукове життя істориків, рецензії на праці, а також огляди джерел та літератури. Подібні ж матеріали почав публікувати й журнал «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління при Раді Міністрів УРСР» (з 1965 року — «Архіви України»). В науково-дослідних інститутах, університетах почали публікуватися наукові записки та вісники, було засновано ряд республіканських щорічних збірників наукових праць з різних галузей науки.

Сталися зміни і в науковій роботі істориків університетів. Зокрема, були переглянуті плани і тематика наукової роботи. Передбачалося почати розробку таких наукових проблем, як історія радянського періоду, історія революційного та робітничого рухів та ін. Крім того, всі науково-педагогічні праці, що були підготовлені до друку раніше — монографії, статті до наукових збірників, лекції на правах рукопису, учбові посібники — все підлягало перегляду і внесенню відповідних змін, з огляду на рішення XX з'їзду КПРС. Не залишилися поза увагою також програми курсів, що читалися істориками на різних факультетах.

Але, незважаючи на загальну лібералізацію духовного життя в країні, все ж таки влада продовжувала розглядати науково-педагогічну інтелігенцію, як агітаторів серед населення переваг комуністичного способу життя, тобто, як міцний важіль впровадження своєї ідеології. Так, 23 грудня 1959 року було видано наказ по Міністерству вищої і середньої спеціальної освіти УРСР «Про роботу викладачів вузів і середніх спеціальних учбових закладів по поширенню політичних і наукових знань». Отже, на науково-педагогічних працівників покладалося завдання поширення політичних та наукових знань серед громадян країни. Викладачі, зокрема, читали лекції, доповіді, проводили консультації на заводах, фабриках, в колгоспах, де ретельно роз'яснювали матеріали з'їздів КПРС, постанов та рішень партії та влади. Тобто, при загально-позитивному призначенні явища донесення знань до широкого загалу громадян країни, ці знання обов'язково повинні були бути політизовані.

Про контроль з боку влади науково-педагогічної інтелігенції може свідчити те, що за дорученням відділу науки і культури ЦК КПУ в цей час ретельно перевірялася низка вишів. Зокрема, перевірялися стан роботи партійних організацій і керівників вишів з кадрами науково-педагогічних працівників, організація учбової і виховної роботи на перших курсах технічних вузів, що поєднували навчання з працею на виробництві, а також низка питань, пов'язаних із викладанням суспільних наук у ВНЗ.

Крім того, незважаючи на відмічену вище постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 20 серпня 1956 р. «Про заходи щодо покращення підготовки і атестації наукових і науково-педагогічних кадрів» вищі навчальні заклади мали провести ретельну роботу щодо поліпшення якісного складу науково-педагогічних працівників усіх спеціальностей. Пріоритетними влада вважала технічні спеціальності. Так, у подальшому відбувалося суттєве скорочення підготовки спеціалістів з літературознавства, мовознавства, історичних наук, педагогіки і було збільшено підготовку кадрів з математичних і фізико-математичних наук, по радіотехніці, електроніці, технології машинобудування, хімічних спеціальностей.

тей. А тому, відбувався постійний перегляд тематики дисертаційних робіт викладачів і аспірантів, перевага надавалась їх практичній цінності. Поширилась розробка теоретичних проблем, що були направлені вирішувати невідкладні завдання народного господарства та ВПК.

Раніше, 19 лютого 1953 року, було прийнято постанову за № 539 «Про заходи для покращення підготовки професорсько-викладацьких кадрів для вищих учбових закладів СРСР», згідно якої було затверджено положення про проведення конкурсів на заміщення штатних посад професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів. Так, передбачалося обрання за конкурсом на штатні посади завідуючих кафедрами, професорів, доцентів, викладачів і асистентів у внз строком на 5 років²⁷.

Незважаючи на те, що в 1956 році була відмінена докторантура, суттєво підвищились вимоги до докторських дисертаційних робіт. Натомість запропоновані нові умови вступу до аспірантури. У 1957 році було введено нове «Положення про аспірантуру». Зокрема, в аспірантуру почали приймати осіб, що мали досвід практичної роботи. Особи, які суміщали виробничу роботу з науковою, мали право отримати творчу відпустку для завершення дисертації.

В грудні 1958 р. Верховна Рада СРСР прийняла закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в країні». Прийняттям цих законів і постанов підвищувалися вимоги до підготовки кадрів наукових працівників. Реформування було також спрямоване на підготовку фахівців з нових спеціальностей²⁸.

У подальшому були прийняті постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР за № 536 від 13 червня 1961 р. «Про заходи покращення підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів» та за № 441 від 12 травня 1962 року «Про заходи подальшого покращення підбору та підготовки наукових кадрів». Для підготовки дисертацій і їх завершення пропонувалися творчі відпустки, що надавалися строком до 3 місяців для завершення кандидатської дисертації, і до 6 місяців — для завершення докторської дисертації, із збереженням заробітної плати за місцем роботи. По закінченні відпустки мав бути представлений звіт про зроблену роботу.

Про хід виконання вказаних постанов і рішень влада намагалася дізнатися проводячи ретельні перевірки вишів. Так, в другій половині 1950-х років за дорученням відділу науки і культури ЦК КПУ було здійснено комплексну перевірку внз УРСР. Вона показала, зокрема наявність сумісництва та інші явища.

Так, перевірка вишів міста Дніпропетровська, що мала місце у 1959 році, а саме кафедр суспільних наук, що запроваджували викладання в усіх внз, виявила, що кафедри суспільних наук вишів Дніпропетровська і області недостатньо забезпечені висококваліфікованими кадрами нау-

ково-педагогічних працівників і не підготували необхідного резерву для висунення на керівні викладацькі посади. Серед викладачів історії КІРС налічувалося 50% таких, які не мали наукових ступенів або звань, серед викладачів діалектичного та історичного матеріалізму та філософії — 43%, політекономії — 27%²⁹.

Перевірка вишів міста Харкова в цей період за дорученням відділу науки і культури ЦК КПУ, також встановила вкрай незадовільне укомплектування внз викладачами вищої кваліфікації, насамперед докторами наук. В цілому, у 24 вищих навчальних закладах міста працювало біля 4 тис. викладачів, з них лише 161 чол. або 4% мали науковий ступінь і звання професора, доктора наук. В окремих вишах викладачів цієї категорії були лише одиниці. Так, наприклад, в авіаційному інституті із загальної кількості професорсько-викладацького складу 215 чол., професорів, докторів наук працювало 4 чол., в автодорожньому інституті відповідно з 244 чол. — 3 чол., в інженерно-будівельному інституті з 198 — 6, в політехнічному інституті з 637 викладачів лише 14 чол. мали науковий ступінь і звання професора, доктора наук³⁰.

Проте, загалом у Харкові спостерігався дещо кращий стан з укомплектуванням вишів науково-педагогічними працівниками, які мали наукові ступені кандидата наук і звання доцента. В складі науково-педагогічних працівників вишів міста нараховувалося близько 50% викладачів, що мали ці наукові ступені і вчені звання. Проте в окремих вишах міста викладачів зі ступенями кандидатів наук все ж бракувало. Так, наприклад в авіаційному інституті з 215 викладачів 154 чол., або 75% не мали наукових ступенів і звань, в автодорожньому інституті — з 244 викладачів — 170 чол., або 70%, в інституті інженерів комунального будівництва з 122 викладачів — 74 чол., або 61%³¹.

Перевірка Львівського державного університету показала, що з 433 науково-педагогічних працівників університету лише 244 чол. або 56% мають наукові ступені і вчені звання. Серед викладачів, що займали доцентські посади лише 53% кандидатів наук з науковими званнями доцента. А з 139 старших викладачів, викладачів і асистентів лише 3 чол. мали наукові ступені кандидата наук. У Львівському політехнічному інституті при загальній кількості професорсько-викладацького складу — 569 чол., також основне учбове навантаження виконувалося доцентами — 120 чол., асистентами — 218 чол., і викладачами без наукових ступенів і звань — 158 чол. Було відмічено також незадовільний стан справ з укомплектуванням вишів кадрами вищої кваліфікації — докторами наук і професорами серед керівників навчальних підрозділів. Так, в університеті з 11 деканів факультетів лише 2 доктори наук, професори. З 56 заві-

дувачів кафедрами 19 докторів наук, професорів, серед яких 6 чол. пенсійного віку.

В Українському поліграфічному інституті не було жодного доктора наук або професора³². У Львівському політехнічному інституті на 7 факультетах і 63 кафедрах працювало лише 16 професорів. За останні три роки в інституті кількість докторів наук і професорів не лише не зросла, а навіть зменшилась на 3 чол.³³. В зв'язку з цим пропонувалися ряд заходів для покращення якісного складу науково-педагогічних працівників.

Таким чином, незважаючи на постійні суттєві кроки влади, щодо покращення якісних показників професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів України, він у цей історичний період все ж таки потребував суттєвого покращення. В цілому можемо стверджувати, що у середині 1950-х — першій половині 1960-х рр. в республіці була здійснена низка суттєвих, державних заходів, спрямованих на покращення умов праці інтелігенції (зокрема, науково-педагогічної), підвищення матеріального рівня її життя та добробуту. Лібералізація життя в країні сприяла більш вільним, порівняно з попередніми періодами, умовам творчості і праці науково-педагогічних працівників.

Проте, поруч з позитивними змінами в житті науково-педагогічної інтелігенції України, слід зазначити й негативні. До них можемо віднести — політику русифікації, надання пріоритету в розвитку технічних напрямів науки, що негативно впливало на розвиток гуманітарних наук. Відтак, влада з одного боку своєю державною політикою робила життя науково-педагогічної інтелігенції значно кращим, а з іншого — великого значення надавала політичному вихованню науково-педагогічних кадрів та їх «високій ідейній загартованості».

Отже, вузівська інтелігенція України була досить чисельною, мобільною соціально-професійною групою і займала, через виконувані нею функції накопичення, збереження і передачі знань, важливе місце, як в структурі інтелігенції, так і загалом в соціумі.

Підсумовуючи варто зазначити, що державна політика влади в період «хрущовської відлиги» стосовно науково-педагогічної інтелігенції все ж таки мала суперечливий характер. З одного боку бачимо заохочення викладачів більш вільною творчою працею та покращенням рівня добробуту, а з іншого — влада продовжувала здійснювати доволі жорсткі кроки, спрямовані на надання пріоритетів технічним галузям, русифікацію, ретельно слідкувала за лояльністю викладачів до влади. На нашу думку, науково-педагогічна інтелігенція незважаючи на відмічені ліберальні кроки влади продовжувала знаходитись і в цей історичний період під її пильним оком.

Булгакова Оксана (з. Києв)

Младший научный сотрудник отдела истории Украины второй половины XX ст. Института истории Украины НАН Украины.

Научно-педагогическая интеллигенция Украины (середины 1950-х — первой половины 1960-х гг.) как объект государственной политики.

В статье рассматриваются отдельные аспекты государственной политики относительно научно-педагогической интеллигенции Украины в «хрущевский» период. Выяснено, что научно-педагогическая интеллигенция занимала важное место в политике власти.

Ключевые слова: научно-педагогическая интеллигенция, власть, государственная политика, хрущевская «оттепель».

Oksana Bulgakova (Kyiv)

Junior Research Fellow of the Department of Ukrainian History in the Second Half of the 20th Century at the Institute of History of Ukraine at the National Academy of Sciences of Ukraine.

Scientific and pedagogical intelligentsia of Ukraine (the middle of the 1950s — the first half of the 1960s) as an object of public policy.

The article deals with the aspects of Soviet state policy concerning the scientific and pedagogical intelligentsia of Ukraine in the period of the Khrushchev's «thaw». It was found out that this intelligentsia had taken an important role in the policy of the government.

Keywords: scientific and pedagogical intelligentsia, government, public policy, Khrushchev's «thaw».

¹ Даниленко В.М. Українська інтелігенція як об'єкт репресивної політики сталінського режиму в повоєнний період (1946–1953 рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. — Вип. 7. — К., 2003. — С. 406–420.

² Касьянов Г.В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х рр. / Г. Касьянов. — К.: Либідь, 1995. — 224 с.

³ Коляструк О.А. Інтелігенція УСРР у 1920-ті роки: повсякденне життя. — відповідальний редактор В.М. Даниленко. — Харків: Раритети України, 2010. — 386 с.

⁴ Марусик Т.В. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. XX ст.) / Монографія. — Чернівці: Рута, 2002. — 463 с.

⁵ Кузьменко М.М. Науково-педагогічна інтелігенція УСРР 20–30-х років: соціально-професійний статус та культурно-освітній рівень. — Донецьк: НОРД-ПРЕС, 2004. — 455 с.

⁶ Прохоренко О.А. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в другій половині 40-х — першій половині 50-х рр. XX ст. / Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец: 07.00.01 «Історія України» / О.А. Прохоренко. — К., 2008. — 18 с.

⁷ Сергійчук О.М. Вища школа України в умовах лібералізації суспільного життя 1953–1964 рр. / Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Сергійчук Олена Миколаївна. — К., 2002. — 229 с.

⁸ Гришина Е.А. Научная интеллигенция: противоречия социальной идентификации // Социс. — 2008. — № 3. — С. 60.

⁹ Див., напр.: Будник Г.А. Вузовская интеллигенция центрального района России в период борьбы с космополитизмом конца 1940-х — начала 1950-х гг. // Клио. — СПб., 2006. — № 1 (32). — С. 161–167; Будник Г.А. Формирование интеллигенции в высшей школе Российской Федерации. 1945–1991 гг. / ГОУВПО «Ивановский государственный энергетический университет имени В.И. Ленина». — Иваново. — 2009. — 216 с.; Рябкова М.Н. Провинциальная вузовская интеллигенция СССР в годы перестройки, 1985–1991 гг. на примере Челябинской области. — LAP LAMBERT Academic Publishing, 2012. — 408 с.

¹⁰ Таблица складена за даними наведеними у книзі «Высшие учебные заведения СССР. Университеты, экономические и юридические вузы / Под ред. П.И. Полухина. — М.: Высшая школа, 1962. — 320 с.».

¹¹ Народне господарство УРСР в 1959 році. Статистичний щорічник. — К.: Державне статистичне видавництво, 1960. — С. 615.

¹² Майборода С.В. Державне управління вищою освітою в Україні: структура, функції, тенденції розвитку (1917–1959 рр.) / Автореф... дис. докт. наук. Спеціальність — теорія та історія державного управління. — К., 2002 — С. 25.

¹³ Народне господарство УРСР в 1959 році. Статистичний щорічник. — К., 1960. — С. 625.

¹⁴ Народне господарство УРСР в 1964 році. Статистичний щорічник. — К., 1965. — С. 596.

¹⁵ Синецкий А.Я. Профессорско-преподавательские кадры высшей школы. — М., 1950. — С. 142.

¹⁶ Народне господарство УРСР в 1959 році. Статистичний щорічник. — К., 1960. — С. 625.

¹⁷ Хоменко Н.М. Повсякденне життя студентської молоді України (1950–1960-ті рр.) / Автореф... дис. канд. іст. наук. — К.: Інститут історії України НАН України, 2008. — С. 9.

¹⁸ Зезина М.Р. Советская интеллигенция в условиях развитого социализма. — М., 1982. — С. 38.

¹⁹ Народне господарство УРСР в 1959 році. Статистичний щорічник. — К., 1960. — С. 625.

²⁰ З особистого архіву авторки.

²¹ Будник Г.А. Формирование интеллигенции в высшей школе Российской Федерации. 1945–1991 гг. / ГОУВПО «Ивановский государственный энергетический университет имени В.И. Ленина». — Иваново, 2009. — С. 23.

²² Пыжиков А.В. Реформирование системы образования в СССР в период «оттепели» (1953–1964 гг.) // Вопросы истории. — 2004. — № 9. — С. 95–104.

²³ Никита Сергеевич Хрущев: Два цвета времени: Документы из личного фонда Н.С. Хрущева. — В 2 томах. — Т. 2 / Гл. ред. Н.Г. Томилина; Сост.: А.Н. Артизов, Л.А. Величанская, И.В. Казарина, М.Ю. Прозуменщиков (отв. сост.), С.Д. Таванец. — М.: МФД, 2009. — С. 43, 411.

²⁴ Історія УРСР. В 2 т. / Ред. колегія С.М. Белоусов та ін. — Т. 2. — К.: Вид-во АН УРСР, 1957. — 779 с.; Нариси історії КПУ. — К.: Держполітвидав УРСР, 1961. — 616 с.

²⁵ Рибалка І.К. Така наша доля: Сторінки життя мого покоління. — Харків: Основи, 1999. — С. 77.

²⁶ Перше число журналу вийшло у липні–серпні 1957 року, відповідальний редактор — Федір Шевченко.

²⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 1. — Оп. 71. — Спр. 170. — Арк. 61.

²⁸ Лебин Б.Д. Подбор, подготовка и аттестация научных кадров в СССР. Вопросы истории и правового регулирования / АН СССР. — М.; Л.: Наука, 1966. — С. 43.

²⁹ Там само. — Спр. 223. — Арк. 14.

³⁰ Там само. — Арк. 43.

³¹ Там само. — Арк. 45.

³² Там само. — Арк. 124.

³³ Там само. — Арк. 125.